

בעוון שמיטה גלו ישראל? (על השמיטה ועל חורבן גוש קטיף)

"ארץ נמכרה ביד רעים". בשתי סיטואציות שונות זו מזו נמכרת שוב ושוב **אדמת הקודש של ארץ ישראל לידי נוכרים**: הסכמים מדיניים בין מדינת ישראל לבין מדינות ערביות או רבי המחבלים, מחד גיסא, ומכירת שדות ישראל לישמעאלי במסגרת היתר המכירה, מאידך גיסא. פעם אחר פעם נותרים אנו כ"שבויי חינוך, מכורי בלא כסף", כאשר ממשלת ישראל מוכרת חלקים יקרים מנחלת האבות תמורת פיסת נייר, ולאחרונה – אף בלא זה, ופעם בשבע שנים עסוקה הרבנות הראשית במכירה משלה, אף היא, מכירה בלא תמורה. רוב ככל האדמות החקלאיות במדינה נמכרות לנוכרי. ובאיזשהו מקום זועק הלב היהודי: האם לא "את זה לעומת זה עשה הא-להים"? האם אין מידה של צדק – ולו מידה זעירה שבזעירות – בטענתו של אותו גוף חרדי אנונימי, שבעצם הימים נוראי ההוד של ראשית אב תשס"ה, פרסם בעיתונינו מודעות הקושרות בין חורבנו הצפוי של גוש קטיף לבין הפגיעה בשמירת השמיטה? **האין בכל מה שאירע לנו איזשהו אות משמים להזהירנו ולומר לנו כי לא זו הדרך? להודיענו כי "כוונתך רצויה אבל מעשיך אינם רצויים"?** ולמצער, לעורר חשבון נפש ובדיקה נוספת בחדרי לבנו, שמא ושמא יש לנו לשנות ולתקן במשהו את דרכנו, מבלי להחליט מראש כי "צדיקים אנחנו ולא חטאנו"?

בראש מהדהד סיפור מאת תלמידי החזון איש. בימי הפולמוס על חלוקת ארץ ישראל היה הסיפור, בעיצומה של שנת השמיטה תרצ"ח. פנתה אז משלחת של ציונים דתיים אל החזון איש, וביקשה ממנו לחתום על כרוז האוסר לוותר על חלקים מארץ ישראל. השיב להם החזון איש: ומה עשיתם אתם בערב שנת שמיטה זו? האם לא מסרתם במו ידיכם את קרקעות ישראל לידי ישמעאלי? האם אין זה אותו הדבר בדיוק?

א. "דע מה שתשיב" – לעצמך!

יודעים אנו היטב כיצד להשיב ל"אפיקורוס", גם אם אינו כופר בעיקר, אלא סתם מבזה תלמידי חכמים (עי' סנהדרין צט, א). אין לנו קושי לדרוש ממנו ליטול קורה מבין עיניו, ולשאול את אותו אברך משי שמעולם לא נטל מעדר בידו ומעולם לא חווה את חוויית סדר זרעים – "שמאמין בחיי העולמים חזרע", אם יאות להלוות מכספו לאותו חקלאי - אשר ממנו דורש הוא לשבות בשנת השבע - ללא ריבית ואף ללא פרזבול, ולבטוח בקב"ה שימלא את חסרונו... אף אין לנו קושי לעמוד על כך שהוא מוכן להקריב קרבנות כלכליים כבדים למען השמיטה – מכספו של החקלאי, כשם שחבירו מן השמאל מוכן לוותר ויתורים כואבים מאוד למען השלום – כשויתורים אלו כואבים לאנשים אשר את שמם לא ידע ואת כאבם לא יכאב...

אולם אין לנו עניין באפולוגטיקה, ואף לא בהתנצחות. לא ל"אפיקורוס" עלינו להשיב, כי אם לנו עצמנו, ואת עצמנו לא נבקש לרמות... "לא תונו איש את אמיתו..." כדברי הרמ"מ מקוצק. אמנם מכירים אנו את דיוני ההלכה. בקיאים אנו בכל הסוגיות, בכל התשובות ובכל האסמכתאות. יודעים אנו כי הן היתר המכירה והן היתרים אחרים שניתנו לשעת הדחק,

מבוססים הם כדבעי במקורותיה של תורת אמת. אך הלב ממאן לקבל: האם אך מקרה קרה לנו? האם אין הדבר קורא לנו לחשיבה מחודשת, לידע ולדרוש "בשל מי הסער הזה"? עוד דברים עולים מימים עברו, ימי פולמוס השמיטה של שנת תר"ע. העיד אז רבה של צפת, הרידב"ז, כי איכרי זכרון יעקב, אשר חרשו וזרעו בשנת השבע באדמותיהם שנמכרו לנוכרי - לא ראו ברכה בעמלם, ונשתדפו שדותיהם. ולא נתקררה רוחו עד שתלה הקולר בחטא עזיבת השמיטה. האין דברים אלו קוראים גם אלינו בימים אלו?

אך למה נרחיק לכת עד אחרוני אחרונים, כאשר הדבר מפורש בתורת משה עצמה? הלא כך כתב לנו משה רבינו מפי הגבורה:

אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה... אז תשבת הארץ והרצת את שבתותיה. כל ימי השמה תשבות את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה. (ויקרא כו לד-לה) והארץ תעזב מהם ותירץ את שבתותיה בהשמה מהם והם ירצו את עוונם... (שם מג). ואף חז"ל החזיקו אחריו בפרקי אבות (פ"ה מ"ט) ואמרו: "גלות באה לעולם... על השמטת הארץ". אכן בעוון שמיטה גלו ישראל. האין האותיות זועקות אלינו מן הספר, כאשר על בשרנו חוונו שתי גלויות נוספות, הן מחבל ימית והן מחבל קטיף, ואף עומדים אנו בפני עוד סכנות? כל אלו הרהורים העולים בלב ההומה מדאגה בימי אלול תשנ"ג (אז נכתבה טיוטה ראשונה של מאמר זה, אשר פורסמה ב'אמונת עתיד' גיליון מס' 1), וביתר שאת וביתר עז, בלב קרוע מכאב ויגון לאחר נוראות ימי החורבן של קיץ תשס"ה.

ב. שמיטת תר"ע בזכרון יעקב

אך אם לדרוש את האמת חפצים אנו - אל לנו להיסחף אחר רגשי הלב הסוער ומחפש מוצא לרגשי אשמה ומושא להלקאה עצמית. דרכה של תורה היא שתורה לנו כיצד לבחון את הדברים. כבר הרב קוק זצ"ל עמד על נקודת המבט הראויה לשם כך. בשנת השבע תר"ע נדרש הרב לגלות את פשר הפגיעה שאירעה בשדותיהם של זכרון יעקב, והיו שתלו אותה בכך שעבדו בשמיטה על פי היתר המכירה. על כך חלק הרב זצ"ל מכול וכול, תוך שהוא מאריך לבאר את דרכי ההנהגה הא-להית. בראש ובראשונה קבע הרב את הגישה העקרונית, וכך כתב בראשית התכתבותו הענפה בנושא עם הרידב"ז (איגרת שיא):

אין זה דרך התורה כלל לבנות דין על פי יראה חיצונית של עונשים, ה' ישמרנו. אנחנו צריכים לברר ממקור התורה, אם יש מקום לסמוך על היתר זה בשעת הדחק או לא. ואם יעלה בידינו שיש מקום לסמוך - אז אסור לנו לתלות את העונשים בזה, כי אין הקב"ה עושה את תורתו פלסטר ח"ו. ואנו צריכים לפשפש במעשינו בעניינים אחרים, במעשים ובמידות שרבה בהם המכשלה בעוה"ר, כאשר האריכו בזה גדולי צדיקי הדורות.

ואם בכל זאת מחפשים במה לתלות את המחלות - הרי שהעוון המקטרג בראש אינו אלא שנאת החינם, אשר קנתה לה שביטה בכל שדרות הציבור:

לענ"ד אין לנו חטא גדול משנאת חינם, שאנו שקועים בו בעוה"ר, ויותר מכל מקום מצא לו יצרא בישא זה מקום אצל יראי ד' ותלמידי חכמים, ויותר מכל מקום בארץ הקודש. וזהו לפי גודל קדושתה, מתחזק צד המחריב לחבל ולהשחית.

ומכאן גם המסקנה המעשית:

ואנו צריכים להתאמץ בדור זה להחזיק במידת השלום, ולהרבות אהבה ואחווה בישראל, ולהרבות כבודם של ת"ח... ובטוח אני, שאם נחזיק בדרך הקודש הזה, יסיר ד' כל מחלה

מעמו ומארצו, ויצווה את ברכתו בכל מעשי ידו, וישוב אה"ק ילך ממדרגה למדרגה בעלייה אחר עלייה.

אולם רוחו של הרידב"ז לא שקטה, והוא מוסיף ומקשה על הרב שוב ושוב. בהמשכה של ההתכתבות הוסיף הרב זצ"ל והעלה כלל גדול בידו: אמנם מסכים הוא לכך שניתן לתלות את הפורענות במלאכות האסורות בשמיטה מן התורה, אולם ביחס למי שלא עשה על פי ההיתר אלא מלאכות שאיסורן מדרבנן, הוא כותב דברים ברורים. **לא יתכן לחשוך את הקב"ה בעיוות משפט ובהטלת עונש על מי שנוהג על פי הוראת חכם!** ו"היתר המכירה" - הלא נוסד על דעתם של גדולי פוסקים מדורות עברו. וכך כותב הרב (איגרת תקכב):

אפילו אם ההוראה היא ח"ו שלא כדן, אז יש עמוד לסמוך דבשווג בדרבנן אפילו כפרה אינו צריך, וק"ו שאין עלו עונש ח"ו.

ובמכתב הבא הוא עונה ביתר חריפות (איגרת תקנה, עמ' קפה):

אבל בדרבנן, אם היו עושים כהוראתי וסמכו עלי, הרי היו עושים כתורה, ולא חשיד הקב"ה דעביד דינא בלא דינא (ברכות ה, ב).

ואנו, האם עלה על דעתנו להתיר איסורי תורה בשמיטה?! ובמיוחד בגוש קטיף, אשר נמצא מחוץ לגבולות עולי בבל, וכמעט כל הגידולים שבו נעשים בחממות, שדינן כדן 'בית', ועל כן כל חיובי שמיטה שם אינם אלא מדרבנן אף אם שביעית בזמן הזה מן התורה!

ואם כך הם פני הדברים, ודאי וודאי שלא נוכל לתלות את הקולר דווקא באותו חלק בציבור ובהתיישבות שידיו רב לו גם במסירות ובמאמץ לשמירת השמיטה עד כמה שידו מגעת.

בהמשכה של האיגרת (ס' תקנה, עמ' קצה) חוזר הרב ומתייחס לטענתו של הרידב"ז, השב ומקשה "שהרי בעוון שמיטה גלו ישראל". ובתשובתו פורש הרב משנה סדורה:

ובכלל, בשביל הוראת קולא של אותם שאי אפשר להם לחיות באופן אחר, בפרטים של דרבנן, בשביעית דרבנן, ועם זה על ידי הפקעה, חלילה להקב"ה שיגרש בשביל כך את ישראל מארץ ישראל. והתוס' הוכיחו בסוטה (מא, ב ד"ה אותו), שייחוס מלך הוא מה"ת, מדנגזרה כליה בשביל שהחניפו לאגריפס, ואי אפשר לומר שעונש גדול כזה יהיה מדרבנן. והגאון שאגת אריה הוכיח מזה שברכת התורה היא דאורייתא, שאם היתה מדרבנן לא אבדה הארץ בשביל שלא ברכו בתורה (נדרים פא, א; ב"מ פה, א). - הרי שאין חשש בשביל איזה הקלה בדרבנן לגלות ישראל ח"ו, וק"ו שאין מקילין חלילה בשאט נפש כי אם בהוראת שעה וביראה גדולה.

במצב כזה אין מקום למידת הדין להיות מתוחה על מיישבי הארץ במסירות נפש. וכך היא מידתו של הקב"ה:

בוודאי יתר מרעהו צדיק (משלי יב, כו), והקב"ה רב חסד הוא (עי' ראש השנה יז, א), ויש די כוח בכל ההתנצלות להעמיד סניגורים טובים על ישראל, כשהיו מוכרחים להשתמש בהוראת היתר זה. וק"ו כשעשו אותו ע"פ הוראת חכמי הדור, אף אם היו מועטים. הלא מידותיו של הקב"ה הוא שאפילו תתקצ"ט אומרים לחובה, ותתקצ"ט מאותו מלאך ג"כ לחובה - רק אחד מאלפי אלפים לזכות הוא ניצל. ובוודאי לא יוכל כבוד גאונו לומר, שבכל ההתנצלות הרבה אין בה לכל הפחות כלפי הסומכים על ההיתר חלק אחד מאלפי אלפים בזכות. ולכל היותר הנם דומים לשוגגים, וחלילה לשמו ית' שיחשב שוגג כמידו.

ועל כך מוסיף הרב זצ"ל שלדעת רוב הפוסקים שמיטה אינה נוהגת בזמן הזה מן התורה, ואף יש הסוברים שאינה נוהגת אלא ממידת חסידות, ולא ייתכן שעונש כה חמור יבוא על חטא שמבחינה הלכתית הוא כה קל.

נסתרות הן דרכי הבורא מאתנו. לא נוכל להסתפק בהסברים שטחיים ופשטניים לתופעות כה מרחיקות לכת. ואף אם לא נקבל בהקשר זה את מאמר חז"ל כי בעוון שמיטה גלו ישראל, אין הדבר פוטר אותנו מהתבוננות ביקורתית על עולמנו הרוחני פנימה.

ג. השמיטה – יחס ערכי לעם ולארץ

אם נתבונן על ערכיה של השמיטה, הרי לא היה כגוש קטיף לממש אותם בכל אורחות חייו. אחד המרכזיים שברעיונותיה של שנת השמיטה הוא בניינו של היחס הנכון של העם אל הארץ. וכך אמרו חז"ל (סנהדרין לא, א):

זרעו שש והשמיטו שבע כדי שתדעו שהארץ שלי היא...

אם בכל שש השנים יכול אדם לחשוב כי אדמתה של ארץ הקודש איננה אלא "חומר גלם" או "אמצעי ייצור" לספק פרנסה ועושר – באה שנת השבת, עם איסורי מלאכת הקרקע המיוחדים לה, ומחיה בקרבו את התודעה כי אין עבודתו את אדמתה של ארץ ישראל עניין של פרנסה גרידא, כי אם שליחות א-להית. או אז חוזרים האדם והעם אל החוויה הראשונית של הכניסה לארץ מן המדבר ושל העלייה לארץ ממדבר העמים. השמיטה, מבחינה זו, הרי היא כהרחקת האיש מאשתו מדי חודש בחודשו, כדי לשוב ולחיות את החוויה של יום כניסתם לחופה. הפקדם של הפירות מעמיק הוא את התודעה שאין הארץ כלי שרת בידי של הפרט להפיק ממנה רווחים אנוכיים למען עצמו בלבד. וקדושת הפירות מפגישה אותנו עם בעל הבית האמיתי של הארץ, שאין אנו אלא כאורחים על שולחנו. "והארץ לא תימכר לצמיתות כי לי הארץ, כי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויקרא כה, ג). באותה שנה אין החקלאי עוקר את דירתו העירה. ממשיך הוא לדרוך על האדמה, אך בחרדת קודש: "כי המקום אשר אתה עומד עליו - קודש הוא" (יהושע ה, טו) - אמר מלאך ה' ליהושע באותה "יריחו תחילה" של עולי מצרים.

נישא סביב עינינו ונראה: מהו שורש הוויכוח על ארץ ישראל, אם לא רעיון זה בדיוק? אם בקעת הירדן איננה אלא "חגורת הביטחון של המדינה", ואם יישובי רמת הגולן אינם אלא "התיישבות ביטחונית" או "שמירת שליש ממקורות המים של המדינה" - מדוע שלא נוכל להמיר אותם בסידורי ביטחון וכלכלה אחרים? ואם הרי יהודה והשומרון אינם אלא מבצר ההגנה של שפלת החוף - מדוע שלא להמיר את מתיישביהם בכוח הגנה אחר, אולי טוב וזול מהם? ואם החקלאות בארץ ישראל איננה אלא מקור פרנסה, מדוע לא להעביר את כל אמצעי הייצור לידי השכנים ולמצוא לחקלאי ישראל פרנסה מכובדת בתעשיית ה'היי-טק' או בסתם "לופט געשעפט"? ואם ארץ ישראל כולה איננה ארץ הברית עם הקב"ה אלא "מרחב מחיה" או "מקלט בטוח", מדוע שלא להמיר אותה ב'ארצות הברית' של אמריקה?

ולעומת זאת, מניין נשאבו אותן תעצומות נפש להמשיך לחיות ביישובים שאיבדו הרבה מאיכות החיים שלהם לטובת קשיי קיום גוברים והולכים: אל מול פיגועים בלתי נפסקים, אל מול קרבנות יקרים, תחת מטר של פצצות מרגמה ורקטות קסאם, אם לא מכוחה של אותה תודעת שליחות הגנוזה ברעיון השמיטה? מניין באה גבורתן של משפחות להפקיר את כל רכושן ולסכן חלק ניכר מן הפיצויים המגיעים להן, ובלבד שלא יתנו את ידן לחורבנה של ארץ ישראל

בכך שיקדימו ויעזבו יום לפני שיבואו לגרשן מביתן, אם לא מכוחם של ערכי השמיטה, אשר נלמדו, נחוו והופנמו בלבבות?

אכן "בעוון שמיטה גלו ישראל". אך לא בגלל ההיבט ההלכתי השמיטה. **מבחינת ההלכה - נשמרה השמיטה**, ובגוש קטיף אף הרבה יותר מאשר ברוב המקומות האחרים, אף אם לא נשמרה בהידור הרצוי והנשאף לכתחילה. אך מן הבחינה הרוחנית והחינוכית - רחוקה היא מאוד מדינתנו מלחיות לאורו של אידיאל עליון זה של השמיטה, כאשר האווירה השלטת מבטאת ומטפחת יחס חמרני ובעלני לארץ ולצומח בה. יחס רדוד זה לערכה של הארץ הוא העומד בשורשה של שרשרת החורבנות הבאה עלינו – לא כקשר שבין החטא לעונשו, אלא כתוצאה ישירה הנובעת מקשר שבין סיבה למסובב. אלא שאז עולה השאלה בכל חריפותה: מדוע דווקא גוש קטיף? הרי שם נשמרה השמיטה ביתר הקפדה והידור מאשר במקומות אחרים!

זאת ועוד. **עומדת היא השמיטה על תיקונה של החברה**. על ציר זה סובבת הקדמתו הנפלאה של הרב זצ"ל ל'שבת הארץ'. והדברים נכתבו בתמציתיות כבר בעין אי"ה למסכת שבת (ב, רלא): אי אפשר לחברה לאומית שלמה בלא עקמומיות שבלב... על זה חקקה תורתנו הקדושה חוק ההפסק, השביתה הכללית... השמיטה היא מכוונת לעומת ההשבתה של המהלך המעשי בחלקים היותר חשובים של החברה... "ושבתה הארץ שבת לד'", ובהשוויה מעשית, שמיטת כספים והעניבה הכללית מתבואת הארץ עד אותה ההרחבה של הנטייה המעשית אפילו לזכות בעלי החיים...

על כן השמיטין והיובלות הם הנם מעמידי הכלל בארץ ד', להיות לעם לד' א-להי ישראל, אוהב חסד משפט וצדקה בארץ. והביטול מזה הוא ממשין את החלאים החברותיים... עד שתבא המחלה לזאת המדרגה הירודה שרק הדבר הנורא מכול, החורבן הכללי...

קלקולים חברתיים-מוסריים אלו, אשר השמיטה אמורה לתקן, מוכרים לנו עד מאוד, והלב זועק לתיקונם. אולם דווקא גוש קטיף היה סמל למשהו אחר, לחברה של אהבה ואחוה, חסד וצדקה. או אז חוזרת השאלה ביתר חריפות: "על מה אבדה הארץ"? במה חטאו דווקא חלוצי גוש קטיף, עד שנגזר עליהם – בשל חטאיהם של אחרים - לשתות את כוס התרעלה עד תומה? האומנם אין זו אלא תולדה טכנית-מקרית של נתונים גיאופוליטיים, שבמקרה הביאו לפגיעה דווקא בציבור יקר זה בשם כל כלל ישראל? האם דווקא עליהם היה הקטרוג, מפני שהם היו אחד הציבורים היותר מתוקנים דווקא בהיבטים אלו?

ד. שמירת השמיטה והביטחון בה'

משוטטת לה הרוח, ורואה כי היחס הערכי לארץ ישראל איננו ההיבט היחיד של השמיטה. עוד היבט יש לה, אולי תובעני אף יותר, והוא: הביטחון בה'.

עומדת היא שנת השמיטה על שאלת: "מה נאכל בשנה השביעית". החקלאי, הנכון לסכן את עתידו ואת פרנסתו ולהשליך את יהבו על א-להיו המבטיח "וציוויתני את ברכתי" - גיבור כוח הוא. **גיבור אמונה הוא, הגובר על השיקול הרציונאלי של חוקי הכלכלה והבוטאניקה, ומצפה לברכה ה'.** וזאת אף אם ברכה זו לא באה בשנה השישית שקדמה, ואינה אלא ציפייה לשנה השישית שתבוא שש שנים לאחר שנת השבע הנוכחית.

וכאן נדרשים אנו לחשיבה מחודשת. מפני מה מבקשים אנו דרכי היתר לעבוד את אדמתנו בשנת השמיטה? מפני הסיכון הכלכלי העצום הכרוך בשמירתה. אמנם ידוע הוא כי הבטחת

"וצייתי את ברכתי לכם בשנה הששית" לא נאמרה אלא כאשר השמיטה נוהגת מן התורה. וכך לומדים אנו בדברי הסמ"ע (ח"מ סי' סז ס"ק א):

אבל חרישה וזריעה לא אסרו בשביעית וביובל כדי שלא תשתכח, שלא היו רוב הציבור יכולין לעמוד בו לאסור בעבודת קרקע ב' שנים, שביעית ויובל... דדווקא בזמן שהיה שמיטה ויובל נוהג מן התורה היה מקויים בהן הברכה לגדל בשנה ששית לשלושה שנים... אולם בכל זאת, הן יש מקום לבטוח בה', שישלח את ברכתו לעושי דברו ולמקיימי מצוותו! ואנו, בכל הנוגע לשמירת השמיטה נוקטים בדרך רציונלית לחלוטין, מחשבים אנו "חשבוננו של עולם" בצורה מפוכחת, "שכר מצוה כנגד הפסדה והפסד מצוה כנגד שכרה", ומחליטים כי אין בכוחנו לשמור את השמיטה בשלמותה לעת עתה.

לא ניתן לדחות בקש טענה אשר כזאת. כל לומד הלכה מכיר את ההתחשבות ב"שעת הדחק", ב"הפסד מרובה", ב"היזקא דרבים" ועוד ועוד. ולא רק שמירת ההלכה, אלא גם גאולת ישראל, בדרך הטבע היא באה, במאמץ אנושי הפועל על פי היגיון כלכלי אנושי. וכך כתב מרן הרב זצ"ל (גנזי ראי"ה א-ז עמ' 79):

בכלל, אין האומר "אם אין אני לי מי לי", מכחיש ח"ו בתשועת ד', רק הוא אומר כי תשועת ד' גם כן באה אל האדם ע"י מה שיתעורר להיושע ע"י השתדלותו. **והגאון רב סעדיה בספר האמונות והדעות** אומר (במאמר י'), אם היה רצון הבורא ית' ליתן לנו אושרנו שבעוה"ז בלא השתדלות היה נותן לנו גם כן אושר עולם הבא בלא השתדלות. אמנם באמת החכמה העליונה חייבה שעל כל מין שלמות והצלחה, בין כללית בין פרטית, דרושה ההשתדלות. ע"כ המעורר להשתדלות אינו טועה ולא מכחיש. ואף שהגזירה העליונה תתקיים בהכרח, היינו מפני שסוף כל סוף יימצאו אנשים שיסכימו לעשות השתדלות הנאותה. על כן **אין לתפוס את הציונים כלל במה שהם מגדילים את ערך ההשתדלות**. רק עלינו להכיר כי גם עצתם והתעוררות רוחם גם זאת היא עצת ד', והקב"ה עושה שליחותו ע"י כל מה שברא בעולמו, מכל שכן על ידי חופש דעת האדם ושכלו לבקש את הטוב לו.

לא פטאליסטית היא תורת ישראל. מחייבת היא את הזריזות ואת הזהירות, את החריצות ואת שיקול הדעת המפוכח והזהיר. ובכל זאת... האם אין לתת איזשהו משקל גם לברכת ה' להשגחתו? לעזרתו? עד כמה שיקול זה נכנס גם הוא בהחלטה כיצד, ועד כמה, לשמור את השמיטה, ועד כמה, ובאיזו מידה להיזקק להיתרים של דחק? אמנם אין איסור תורה, ואף לא איסור פורמלי מדרבנן, לחיות שלא על פי מידת הביטחון בקב"ה. אך האם נוכל להתעלם מכך שמופנה כלפינו תביעה לאיזושהי רמה של ביטחון בה' גם בהקשר זה?

ה. חשבון נפש בעקבות הרמח"ל

כדי להמשיך בדיון, עלינו להשתחרר לחלוטין מן הניסיון לדון בחישובים של שכר ועונש. אלה, כאמור, אינם ממין העניין בהקשר זה. ברי לי כי אותם "גיבורי כוח עושי דברו" של גוש קטיף, בכללם, שמרו את השמיטה יותר מאחרים, כאשר חיובם בה היה פחות מאחרים. על כן, כדי לתת לעצמנו את קריאת הכיוון המתאימה, נעיין בדברי הרמח"ל בספרו 'דעת תבונות'.

לאורך הספר כולו מבחין הרמח"ל בין שתי הנהגות א-להיות בעולם: 'הנהגת שכר ועונש' – שהיא הנהגה המוכרת והידועה, ולעומתה – 'הנהגת הייחוד'. הנהגה זו **קובעת את גורלו של אדם ושל עם, לא על פי מעשיו אלא על פי ייעודו ותפקידו באותו מקום ובאותה שעה**. מהלך

עמוק זה, של 'הנהגת הייחוד' נותן מקום לקיומה של הרשעה בעולם, על מנת להביא את העולם אל תיקונו מתוך תהליך רב תהפוכות.

...תגבורת הרע הוא היות הקב"ה מסתיר פניו לגמרי מעולמו, שנאמר בו: "אז יקראונו ולא אענה" – זה ייקרא הסתר הגמור העשוי רק כדי לגלות אחר כך תיקון שלם... והיינו, כי לפי הסדר וההנהגה הזאת אין משגיחים על הזכות או החובה, אלא ההנהגה נוהגת לפי סדריה, דהיינו: להניח תגבורת לרע כדי להראות אחר כך שליטת הטוב. וכל זמן תגבורת הרע, הנה גם הטובים יצטרכו לעמוד תחת עוני הרע, לא מפני שהדין כך, אלא שהשעה צריכה לכך... (דעת תבונות סי' קסו, הוצאת ספריית עמ' קפו)

אולם דברי הרמח"ל לא באים לפטור אותנו מכל חשבון נפש. גם אם לא נאמר על חורבן זה כי "מפני חטאינו גלינו מארצנו" אלא בשל סיבוכי הגאולה או בשל דברים אחרים הנובעים מסתרי ההנהגה הא-להית, נדרש מאתנו לבחון את דרכנו. וכך כותב הרמח"ל:

כי אפילו בזמן שהאדון ב"ה רוצה לנהיג את עולמו בהנהגת המזל שזכרנו, הוא מחזיר ומסבב הדברים, שאפילו מה שצריך לבוא לפי המזל – יגיע מתוך דרכי הנהגת השכר ועונש... ואף גזירות המזל לא יבואו אלא על ידי ענין מה המתייחס אל השכר והעונש שיוכלו ליתלות בו, שהרי אגביו יתגלגל כל הצריך להתגלגל, אף על פי שבעצמו לא יהיה אלא דבר קטון. (דעת תבונות שם, עמ' קצד)

אמנם נטיית הלב היא לומר כי אין בנו, וודאי שלא במתיישבים היקרים של גוש קטיף, חטא מסוים אשר בעטיו גלו מנחלתם-נחלתנו ונתרחקו מעל אדמתם-אדמתנו. את כוס התרעלה שתו בשל תפקידם המיוחד במהלך סיבוכי הגאולה, ולא-להים פתרונים מדוע התרחשו הדברים דווקא בדרך זו. אולם, על פי דרכו של הרמח"ל, נחפשה דרכנו ונחקורה כדי לראותו את אותו "דבר קטון" אשר בעטיו לא זכינו שיעשה עמנו נס, למרות כל תפילותינו וציפיותינו.

ו. התביעה לעקביות

בדברים הבאים אינני מבקש לקבוע מסמרות, אלא להעלות השערות. לא אבקש גם להסביר את הכול, אלא חלק קטן, בידיעה כי אינו אלא מרכיב קטן בתמונה גדולה לאין שיעור, וכי התשובה קטנה בהרבה על מידותיה של השאלה.

נשוב לדון במידת הביטחון הגנוזה במצוות השמיטה, אולם לא ניכנס כאן לדיון בגדרי מידת הביטחון. נאמנים עלינו דברי רבותינו כי מידת הביטחון עצמה מחייבת מאמץ אנושי, להיות "פועלים עם א-ל" באופן הגיוני ורציונלי¹. אולם נראה לי כי יש כאן שאלה גדולה, שאותה עלינו לשאול את עצמנו: האם עקביים אנחנו? האם כך פועלים אנו בכל תחומי חיינו? ובאמת, מה הייתה הגישה שהדריכה אותנו בעצם הקמתו וקיומו של מפעל ההתיישבות בי"ע בכלל ובחבל עזה בפרט²? האם אך שיקול רציונלי צרוף הביאנו לדרוש את ארץ ישראל המערבית כולה גם בהיעדר תשובה מוכנה בפינו לסיכון הדמוגרפי? ללחצים בינלאומיים? לסיכונים מן הבית פנימה? מדוע לא שמנו את לבנו לכך שככל שעובר הזמן הולכת הקרקע ונשמטת מתחת רגלנו, בשל תהליכים כבירים המתרחשים בחברה הישראלית, בחברה הערבית, במערכת הפוליטית

¹ עי' מאמרנו "ישראל בטח בה", 'צהר' י; הרב צחי להמן, "פחדו בציון חטאים", שם; הרב שמואל אריאל "ביטחון והשגחה בצל העקירה", 'צהר' כו. ואכמ"ל.

² עי' במאמרו של הרב קובי בורנשטיין, "לקול התור", 'צהר' ל, בעיקר עמ' 119-122.

ובעולם כולו? האם קרן 'מאמין וזורע', אשר זרעה מיליוני שקלים בחולות גוש קטיף בקיץ תשס"ה פעלה מתוך שיקול כלכלי מפוכח או מתוך ציפייה לנס שיבוא משמים? האם לא ליוונו את מפעל ההתיישבות פעם אחר פעם באנלוגיה המשווה את המתיישבים ליהושע וכלב, ואת הקושיות הרציונליות פטרה בהשוואה בין המפקקים לבין עשרת המרגלים? מדוע אנו מזדרזים להקל בשמירת שמיטה מתוך דאגה למיליוני **רעבים**, תוך שאנו פוטרם בקש את ההתמודדות הקשה הנדרשת מאתנו עם שאלת השליטה המתמשכת במיליוני **ערבים**?³

ובאמת, לא עלינו היא הקושיא. כי את דרכנו, מרבתינו למדנו, למן הגר"א, אשר שלח את תלמידיו לחונן את עפרה של ארץ ישראל בתנאים בלתי אפשריים, ועד למרן הרב קוק, מורה דרכנו בתקופה זו של 'אתחלתא דגאולה'. והוא אשר הורה לנו ליישב את הארץ, אמנם בדרך הטבע, אולם גם תוך נטילת סיכונים גדולים. וכך כותב הוא ביחס לר' עקיבא שהצטרף למרד בר-כוכבא (מאמרי הראי"ה עמ' 202-203):

מידת ר' עקיבא המיוחדת, שהיא מתעוררת עכשיו בזמן צמיחת הישועה... התלהבות ומסירות לחזק כל חזון של גאולה ותחייה לישראל וארצו. ודווקא מפני שהחזון בשעתו נכשל, ובר-כוכבא נפל ועמו נפל ישראל בבחינת חירותו הלאומית, בטוחים אנו כי תורת אמת אשר בפה קדוש יבוא תור לה, והתור הזה הולך ובא, **ולא תקום פעמיים צרה**, ולא לחינם לחם ישראל מלחמת קיומו ונצחו עד דור אחרון ועד בכלל.⁴

תודעת הביטחון המלא בהצלחתו של מהלך הגאולה הנוכחי באה לידי ביטוי בדבריו באורות התחיה (פרק נו):

מאמין הוא העם כולו **שאינ גלות עוד אחרי הגאולה** ההולכת ומתחלת שלפנינו. ואמונתו העמוקה הזאת היא בעצמה רז קיומו היא, סוד ה' נגלה במהלכו ההיסטורי. והמסורת העתיקה מעידה על אור נשמתו המכרת את עצמה ואת כל ייחוסיה מאורעותיה עד דור אחרון, דור צופה לישועה קרובה.⁵

ובמועדי הראי"ה (עמ' קנ-קנא) מספר הרמ"צ נריה זצ"ל על אנשי עסקים שאמרו לרב שעל פי החשבונות שעשו אינם יכולים לעלות לארץ ישראל, ועל כך ענה להם הרב זצ"ל:

³ אינני מבקש לטעון שאין פיתרון ריאלי לבעיה הדמוגרפית. ואכן מחקריו העדכניים של יורם אטינגר מוכיחים פעם אחר פעם כי "השד אינו נורא כל כך". אולם טענתי היא שהרגלנו את עצמנו שלא לקחת אחריות על שאלה כבדה זו.

⁴ תקדים מעניין עד מאוד לקביעתו של הרב זצ"ל כי "לא תקום פעמיים צרה" יכולים אנו למצוא בתרגום יונתן על חטאם של המעפילים, אשר הזדרזו ועלו אל ראש ההר למרות אזהרתו של משה רבנו כי "היא לא תצלח". התרגום מוסיף בדבריו מילה אחת: "והיא לא תצלח **לכון** (=לכם)". ומסביר בעל 'פירוש יונתן': "הוסיף מילת 'לכון' לתקן בזה, דלא תימא מסתמא לא תצלח, אלא תצלח! רק **לכם** היא לא תצלח". ובדומה לכך כתב ר' צדוק הכהן מלובלין בספרו 'צדקת הצדיק' (אות מו) אודות המעפילים: "והם לא הצליחו בזה, מפני שאכלוה פגה (=בוסר)". כלומר, הרעיון – נכון הוא, אלא שהקדים את זמנו. ומוסיף ר' צדוק שאימתי יצליחו המעפילים? "כמו שאמרו ז"ל 'בעקבותא דמשיחא חוצפא יסגא', שאז הוא העת לזה... ולכן אמר להם משה: **והיא לא תצלח** - נראה שעצה (=עצה טובה) הוא, אלא שלא תצלח. ודייק: **והיא** – שבכל מקום דרשו רבותינו ז"ל 'היא ולא אחרת', **שיש זמן אחר שמצליח, והוא זמנינו זה שהוא עקבי משיחא**".

⁵ ועי' במאמרו של הרב ארי יצחק שבט, 'צהר' כא, על אמרתו המפורסמת של הגרי"ה הרצוג: "חורבן שלישי לא יהיה". ובהמשך הוויכוח על כך, 'צהר' כד.

אבותינו הקדומים, לפני כניסתם לארץ ישראל, היתה להם מלחמה עם סיחון מלך חשבון, והם התגברו עליו וניצחו אותו, וזה בא ללמדנו שבדרך לארץ ישראל צריכים להתגבר על כל החשבונות, וגם אם החשבון הנראה לעין מטה את הדעת להעדיף את הישיבה בחו"ל, צריכים לדעת שארץ ישראל היא למעלה מהחשבונות הרגילים של בני האדם.⁶

ואם כן, סתירה לנו, לכאורה, בשיטתו של מרן הרב זצ"ל בין שיטתו בגאולה, השוללת את ההשתעבדות לשיקולים הרציונליים, לבין שיטתו בשמיטה, המחייבת אותם. סתירה לכאורה זו מכאיבה עוד יותר, כאשר רואים אנו שהרב מכניס את שיקולי ה'אתחלתא דגאולה' בתוך שיקוליו למצוא היתר לאיסורי השמיטה. הן כך כתב גם הרב זצ"ל בתשובתו לרידב"ז (משפט כהן סי' סג בסופו) :

כך גזרה חכמתו ית', שנהיה אנחנו מתחילים בסיבוב התחלת קץ המגולה... וכיון שעל ידי חומרא דשביעית יעוכב ענין היישוב ויתרשלו ידי רבים מקנין קרקע - כאשר ידעתי שהרבה אומרים בחו"ל, שכיון שעדיין אינה ניכרת ברכת הארץ לעשות התבואה לשלוש השנים, א"כ אי אפשר להם לשבות, וכשיעבדו הלא יעברו על דין תורה, על כן הם מתרחקים מאה"ק. אבל כשמודיעים שכפי המידה של הדחק יש צדדי היתר... אז יתוצו רבים לבוא, וכפי ריבוי שיבתם של גאולים תתרבה הברכה העליונה להחיש גאולה... לא נוכל, אפוא, להמשיך לאחוז במבט פשטני שאינו שם לב לסתירה פנימית הקיימת בו. עלינו לאמץ גישה אמונית חדשה, מורכבת מצד אחד ועקבית מצד שני, אשר לאורה נלך.

דוגמא מיוחדת במינה לשיקול עדין אפשר למצוא בדברי ההספד של מרן הרב לקדושי חברון, שבהם הוא פורש את התלבטויותיו באשר לחידוש היישוב היהודי בחברון לאחר מאורעות תרפ"ט (מאמרי הראי"ה ח"ב עמ' 462):

חברון היא אחת מערי המקלט. וביחד עם רגש ההתחזקות ומסירות נפש הנובע מן המהות של חברון, שבא לידי ביטוי בגבורתו ועוז נפשו של כלב, היא מעוררת בנו גם את רגש האחריות והדאגה לכל נפש מישראל...

בדרך זו עלינו לבנות גם את עיר האבות חברון: מצד אחד אין לעשות חשבונות רבים, ועלינו להישען גם על היסוד ה"בלימי"⁷, שהוא יסוד העולם ויסוד עולמנו, וביחד עם זה עלינו לדאוג לשלום ולבטחון כל נפש מישראל.

והכרעתו, בסופו של דבר, היא:

אנו אומרים "תולה ארץ על בלימה", כי היסוד הבלימי הוא החוק שביסודות... ודאי שאנו מחוייבים לכלכל את מעשינו בהשכל ודעת, בזהירות וסדרים... ואולם מי שמרפה את ידי הבונים בטענות של בלימה... הוא שולח יד בשורשיות של אומתנו, ועתיד הוא ליתן את הדין...

⁶ ובדומה לכך ב'קריאות גדולות' ב'קריאה גדולה לארץ ישראל' (מאמרי הראי"ה ח"ב עמ' 323): "אל תמתינו על סדרים ודברים רשמיים, אל תמתינו על רשיונות מפורסמים, עשו מה שתוכלו, הימלטו והיאספו ובואו לארץ ישראל".

עם זאת, יש לשים לב לכך שהרב זצ"ל לא קרא "להרוג את מלך חשבון" ו"לא לעשות חשבונות", אלא לעשות את החשבונות מתוך נקודת מבט הרבה יותר אופטימית מן המקובל בהקשרים אחרים, וכדלקמן.

⁷ "תולה ארץ על בלימה" (איוב כו, ז). ופירש רש"י: "אין כלום ביסוד כי הם עומדים באוויר על חוזק זרועותיו של הקב"ה".

הקריאה לאיזון אמורה לפעול עלינו פעולה כפולה, הן ביחס להתיישבות במרחבי ארץ ישראל והן ביחס לשמירת השמיטה.

מחד גיסא, לא נוכל לגשת להתיישבות מתוך אווירה של אמונה פטאליסטית כי "היה לא תהיה" (וכמו כן, לא מתוך ייאוש מוחלט הקובע כי "היו תהיה!"). ומאידך, לא ניגש אליה רק מתוך ראייה חמרנית של חישובי עלות-תועלת אנושיים. נמשיך את מפעל ההתיישבות מתוך ענווה גדולה של בני אדם שאינם יושבים ב"סוד שיח שרפי קודש", ואינם יודעים בוודאות את העתיד, ואף על פי כן מבקשים להיות "משלשים לך קדושה ככתוב על יד נביאך". נוסיף ליישב את הארץ במסירות, בידיעה שיש בכך גם סיכונים מצדדים שונים ומגוונים – הן ברמה הפרטית והן הציבורית והלאומית, ונפקח עיניים לבחון בכל עת אם הסיכונים הם סבירים או, חלילה, עוברים בעליל את גבול הסבירות והשכל הישר.

אותה מורכבות בדיוק נדרשת מאתנו גם ביחס לשמירתה של השמיטה, כמו כל מצוה אחרת בתורה.⁸ מחד גיסא, עלינו להיות מוכנים לשלם מחיר כלכלי, הן בהפסדים ידועים והן בסיכונים מחושבים. כל חיינו בארץ ישראל הם חיים של אי-ודאות ותלות בחסדי שמים, ושיא השיאים של חיי קודש אלו הוא שנת השמיטה. ויחד עם זאת, כאשר נראה בעליל כי שמירת השמיטה תגרום חורבן ונזק שלא ניתן באופן הגיוני לעמוד בו, נדע כי לשם כך נתן לנו הקב"ה בדרכי הפסיקה של התורה שבעל פה את דרכי ההיתר השונות.⁹

* * *

לא עמדתי בין "מלאכים המוני מעלה". לא ישבתי אלא בקרב "עמך ישראל קבוצי מטה". אין לי עסק בנסתרות ולא אבקש לדרוש במופלא ממני. לא חשבון של מעלה ביקשתי לערוך כאן, אלא חשבון של מטה. לא אדע מה הקב"ה אומר לנו, אלא אבקש את שאנו מסוגלים להבין מדבריו ומהנהגתו הנעלמת בתוך עולמו. גם את פשר הגירוש עצמו לא ביקשתי לפענח בדברים אלו, אלא תשובה אישית כלשהי לשאלה, מדוע לא זכינו לנס למרות כל מסירות הנפש והתפילות בוקעות השחקים. אולם למרות כל חוסר הידיעה, תחושתי היא כי זהו אחד המסרים הא-להיים הבוקע אלינו מבין חורבות בתינו ומתוך הלהבות שבערו בבתי כנסיותינו ובתי מדרשותינו.

⁸ דוגמא לכך היא השקעה פיננסית באמצעות גופים המקפידים להשקיע רק בחברות השומרות את השבת ומקפידות שלא לקחת ריבית אסורה. הדבר דורש מאמץ, ואף סיכון לפגיעה ברווחיות של ההשקעות. כאן צריכה לבוא מידת הביטחון לעזרה כדי לקחת כאן סיכון מחושב במידה ראויה.

⁹ כמובן, יש מקום גם לדרך אחרת, המציבה רף גבוה בהרבה של מידת הביטחון בה', ודורשת להעתיק את רף הביטחון בה' בשאלת ההתיישבות ביש"ע בכלל ובימים שקדמו לגירוש בפרט, אל שמירת השמיטה גם כן. לא כאן המקום לדון בשאלה זו, שנחלקו בה גדולי עולם בכל הדורות. אולם דבר אחד הוא הכרחי: להיות עקבי. מי שסומך על הנס בישיבתו בארץ ישראל, עליו לסמוך על הנס באותה מידה גם ביחס למצוות אחרות, ובכללן השמיטה. ובאם אינו נמצא במדרגה המתאימה לכך, אל יתפלא אם יצפה לנס בארץ ישראל וזה לא יופיע...